

Поліщук І.О.

Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень

Розглянуто різноманітні підходи до поняття політичної культури, його структури. Зазначається, що структура поняття «політична культура» в концентрованому вигляді складається з трьох основних змістовних блоків: 1) культури політичної свідомості (політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови); 2) культури політичної поведінки (участь у політичному житті, політична діяльність); 3) культури функціонування політичних інститутів (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів). За умов демократизації політичного життя культура електорального процесу визначається як один з найважливіших для здійснення модерних досліджень компонентів політичної культури.

Ключові слова: політична культура, Україна, електоральний процес, демократизація.

Рассмотрены различные подходы к понятию политической культуры, его структуры. Отмечается, что структура понятия «политическая культура» в концентрированном виде состоит из трех основных содержательных блоков: 1) культуры политического сознания (политические знания, интересы, представления, убеждения, ценности, обычаи, традиции, нормы, установки); 2) культуры политического

поведения (участие в политической жизни, политическая деятельность); 3) культуры функционирования политических институтов (культуры электорального процесса, культуры принятия и реализации политических решений, культуры урегулирования политических конфликтов). В условиях демократизации политической жизни культура электорального процесса определяется как один из важнейших для осуществления современных исследований компонентов политической культуры.

Ключевые слова: политическая культура, Украина, электоральный процесс, демократизация.

It is noted that the structure of «political culture» in concentrated form consists of three main blocks of content: 1) culture of political consciousness (political knowledge, interests, ideas, beliefs, values, customs, traditions, norms, guidelines); 2) culture of politics (political participation, political activity); 3) functioning political institutions of culture (culture electoral process, cultural acceptance and implementation of policy decisions, culture settlement of political conflicts). Given the democratization of political life culture electoral process is defined as one of the most important for the implementation of modern political culture research components.

Key words: political culture, Ukraine, electoral process, democratization.

УДК 321.7 (477)

Поліщук І.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри соціології
і політології
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Актуальність розгляду поняття та структури політичної культури диктується тими оригінальними політичними процесами, свідками та учасниками яких ми стали нещодавно. Президентська електоральна кампанія 2014 року змусила інакше подивитися на, здавалося, звичайні речі та явища. Українці, безумовно, продемонстрували всьому світові, що належать до родини європейських народів та рухаються в бік демократії, рішуче долаючи рудименти авторитарної спадщини, на практиці випробовуючи механізми правової держави. Рішучий народний виступ проти авторитарного режиму В. Януковича засвідчив, що в політичній культурі нашого народу відбуваються помітні трансформації від панування пасивних споглядальних настанов до утвердження активістської моделі політичної поведінки.

За умов важливих змін в політичній свідомості наших громадян українська політична наука має активно досліджувати політичну культуру електорату України. Сьогодні дуже важливо осмислити ті доленосні зміни, що відбуваються в політичній культурі української нації, уточнити категоріальний арсенал майбутніх ґрунтовних досліджень цікавих політичних феноменів сучасності. Останнім часом різко актуалізувалися проблеми вивчення політич-

ної культури, яка віддзеркалює специфічно людський аспект функціонування політичних відносин. Розширення ступеню свободи в сучасних нових демократіях, передусім в українській демократії, активізувало дослідження суб'єктивного фактору. На мій погляд, саме концепція політичної культури дозволяє в перспективі визначити ті нові контури майбутньої політичної реальності, яка почала торувати собі шлях у 2014 року.

Концепція політичної культури має інтегративний характер. У цьому полягає її головна перевага над концепціями політичної свідомості. Політико-культурна концепція охопила низку явищ політичного життя, які до цього розглядалися ізольовано-історично: детерміновані цінності та норми, психологія нації, кроскультурні взаємодії тощо. Причому концепції політичної свідомості не змогли інтегрувати ці явища.

Натомість концепція політичної культури дозволила також вийти за межі інституціоналізму та висвітлити власне людський аспект функціонування та розвитку політичних відносин. Це мало важливе значення для подолання влади знеособлених структур та розвитку активності соціальних суб'єктів.

Зазначимо ще одну важливу особливість цієї концепції. Зокрема, вона дозволяє зрозуміти спе-

цифіку національного політичного життя через аналіз традицій, історичного досвіду народу, своєрідної системи цінностей. Так, відомий сучасний англійський політичний мислитель Дж. Грей зауважує: «Стабільне або реальне громадянське суспільство не може бути у своїй основі багатокультурним – для свого нормального існування протягом поколінь воно мусить мати скріплювальну тканину **спільної культури**. Спільна культура не обов'язково потребує єдиної релігії, та, звичайно, вона не передбачає етнічної гомогенності, але вона потребує дотримання певних норм та правил поведінки, та в наш час її зазвичай виражає єдине національне почуття» [1, с. 56]

Без перебільшення можна констатувати, що наразі в політичній науці сформувалася політична культурологія, яка висувається на роль своєрідної теорії пізнання, головним принципом якої стає **культурний детермінізм**.

Отже, розпочнемо з розгляду різних підходів до поняття політичної культури.

Політична культура (від латинського «cultura» – вирощування, виховання, освіта, розвиток) належить до числа феноменів, які вже досить тривалий час знаходяться в центрі уваги філософів, істориків, політологів та інших суспільствознавців. Політична культура як соціальне явище виникла раніше, ніж оформилося саме поняття, зокрема з формуванням перших у світі державних утворень у IV–III ст. до н.е. Певні елементи політичної культури вивчалися Платоном, Арістотелем ще в часи античної епохи [2, с. 45] У новий час увагу проблемам, пов'язаним із політичною культурою, приділяли Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є. У XIX ст. політична культура знайшла своє важливе місце в дослідженнях багатьох учених, які розробляли поняття «національний характер».

Категорія «політична культура» вперше в більш цілісному вигляді розглядалася в працях німецького історика та політичного філософа Й.-Г. Гердера. У XIX ст. це поняття зустрічається в роботах професора Московського університету В. Гер'є та професора Казанського університету В. Іванівського, американського суспільствознавця Е. Джеймса та інших. Значну увагу проблемам, що належать до сфери політичної культури, приділяли А. Токвіль, К. Мангейм та інші. Помітний вплив на становлення поняття політичної культури мала систематизація К. Марксом чинників політичного розвитку суспільства. Великий внесок у розвиток концепції політичної культури зробив М. Вебер, який фактично сформулював її теоретичну передтечу – концепцію «суб'єктивно мотивованої соціальної дії» та привернув увагу до вивчення цінностей як каталізаторів соціальних змін.

Інтерес до феномена політичної культури корениться не тільки в теоретичних пошуках. Однією з причин посиленого інтересу до політичної куль-

тури стали власне безпрецедентні політичні проблими, що виникали протягом усього ХХ ст.

Зазвичай виділяють три періоди найбільшого інтересу до цього явища. По-перше, 20–30-ті роки, коли провідною стала тема досягнення соціальної стабільності; по-друге, це 60-ті роки, що поставили на порядок денний реформу політичної системи відповідно до соціальної перебудови; по-третє, кінець 80-х – початок 90-х років – розпад СРСР і трансформаційні процеси в Східній і Центральній Європі.

Якими ж є основні підходи до визначення поняття «політична культура»? Наведемо найбільш поширені думки науковців, які сформува-лися протягом останнього часу.

Розповсюджена інтерпретація поняття «культура», у тому числі й «політична культура», яка складає його основну частину, полягає в тому, що в людей в процесі навчання та накопичення ними власного досвіду формуються більш-менш сталі, типові для певної спільноти «зразки» орієнтацій щодо політичної системи, її інституцій, інших учасників політичного процесу, а також щодо самого себе. На думку відомого американського політолога Л. Пайя, «ці орієнтації, які задають порядок та надають значення політичному процесу та управління поведінкою в політичній системі, і є політичною культурою» [3, с. 218]. У певному сенсі поділяють цю думку щодо визначення поняття політичної культури автори «Політологічного енциклопедичного словника»: «Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя» [4, с. 263]. Тобто політична культура є спільною частиною існування двох соціальних систем: політичної та культурної. Через політичний свій зріз культура суспільства впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу чинять зворотній вплив на культуру суспільства. Як частина культурної системи суспільства політична культура охоплює ті культурні елементи, які стосуються політичних процесів. Водночас як чинник політичної системи політична культура концентрує в собі соціально-психологічні фактори політичного життя.

Г. Алмонд в аналізі політичної культури дотримувався функціонального підходу та розглядав політичну культуру як важливу частину політичної системи, передусім як *психологічний феномен*. На його думку, кожна політична система є включеною в особливий взірць орієнтацій на політичні дії, що і є політичною культурою. С. Верба, розви-

ваючи цю думку, висловив припущення, що політична культура суспільства складається із системи емпіричних переконань, експресивних символів та цінностей, що визначають ситуацію, у якій відбувається політична дія. Вона формує суб'єктивну орієнтацію на політику.

Г. Алмонд та С. Верба висловили думку, що політична культура обмежується сферою свідомості та є сукупністю психічних станів індивіда, які виявляються на трьох рівнях: когнітивному (пізнання), афективному (емоції) та оціночному (судження). Тобто засновники концепції політичної культури зводять її до сукупності сталих політичних уявлень, переконань, почуттів та оцінок. Отже, вони наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури та не включають до неї політичну діяльність. Сформульоване Г. Алмондом і С. Вербою визначення політичної культури вважається класичним. [5, с. 498]

Натомість А. Кардинер та С. Вайт, навпаки, акцентують увагу на об'єктивному аспекті цього явища, зокрема на політичній діяльності та поведінці носіїв політичної культури.

Є. Вятр та Д. Пол переконані, що разом зі «зразками» політичної свідомості до політичної культури обов'язково мають бути включені й «зразки» політичної поведінки. На їх погляд, далеко не все в нашій діяльності контролюється та фіксується свідомістю, що дає можливість стверджувати, що не всі моделі поведінки індивідів та груп можна пояснити моделями їхньої свідомості. Приблизно таку саму позицію зайняв відомий історик та політолог Р. Такер: «Культура є звичним образом життя суспільства, який включає як загально прийняті способи мислення, переконання, так і загально прийняті взірці поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до правління та політики» [6, с. 7]. При цьому важливо підкреслити, що йдеться про свідомість та поведінку як індивідів, так і різних спільнот, включаючи соціальні класи та нації.

Сучасний російський політолог Л. Юнін пропонує таке визначення зазначеного поняття: «Політична культура – це сукупність настанов, вірувань, почуттів та всього іншого, які надають політичним явищам порядок та сенс та в підсумку управляють поведінкою. Вона включає в себе, відповідно, політичні ідеали та норми. Вона являє собою, так би мовити, суб'єктивний вимір політики. Це політичне в індивідах. Вона пов'язує особу та політичні інститути, особу та політичну систему. Це доволі загальне та не завжди визначене поняття. Щоб відчутти, що таке політична культура, можна назвати теми, які підходять під названу рубрику: політичні традиції, політичні ідентифікації, притаманні класам та групам, типи політичної поведінки, формальні та неформальні аспекти політичного процесу, ступені знання або незнання політичних зв'язків та процесів, політичні забобони, політичні оцінки і т.д. і т.п.» [7, с. 127].

Вважаю, що такі формулювання потребують деяких уточнень та доповнень, адже в такому вигляді є неповними. На мій погляд, **політична культура** – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів. На таке визначення поняття «політична культура» надихають нещодавні події в Україні, які отримали назву «помаранчева революція». Небайдужа, активна політична поведінка величезних мас людей, які вийшли на майдани українських міст, щоб захистити свій політичний вибір, продемонструвала істотні зміни в політичній культурі українців, які нарешті відмовилися від своєї минувшини, що концентрувалася у фразі «моя хата з краю, нічого не знаю».

Політична культура – це явище поліструктурне та багаторівневе. Існують різноманітні зв'язки політичної культури з різними суспільно-політичними процесами, які й визначають її складну побудову та організацію. Різноманітні внутрішні структури політичної культури відображають технологію формування політичної поведінки суб'єктів, становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень тощо.

Одна зі структур розкриває різноманітні способи ціннісної орієнтації людини на світоглядному рівні, коли вона свої індивідуальні уявлення про політику інтегрує у світосприйняття; на громадянському рівні, коли індивід поступово починає усвідомлювати свій політичний статус, свої політичні права та інтереси, а також обов'язок органів державної влади їх захищати; на власне політичному рівні ціннісних уявлень, коли людина виробляє власне ставлення до конкретних форм правління, політичного режиму, до своїх політичних однопольців та опонентів тощо.

Складність полягає в тому, що на кожному із цих рівнів в індивіда можуть виникати доволі суперечливі політичні уявлення. Причому ставлення до конкретних політичних подій змінюється, як правило, значно швидше ніж світоглядні засади. Через це сприйняття нових цілей та цінностей, переосмислення історії відбувається вкрай нерівномірно. Усе це надає формуванню та розвитку політичної культури додаткову складність та суперечливість, а ступінь відповідності рівнів ціннісної орієнтації безпосередньо визначає характер цілісності та внутрішньої неоднорідності політичної культури.

Відмінності у виборі людьми тих чи інших ціннісних орієнтирів та форм політичної поведінки в чималій мірі залежать від приналежності до соціальних

(класи, прошарки, страти), національних (етнос, нація, народ), демографічних (жінки, чоловіки, молодь, літні), територіальних (населення певних районів та регіонів), рольових (еліта чи електорат) та інших (релігійні, референтні та інші) груп. Виникнення в індивідів ціннісних орієнтацій та відповідних форм поведінки на ґрунті групових цілей та ідеалів перетворює політичну культуру в сукупність субкультурних формувань, що характеризуються наявністю в їх носіїв істотних або несуттєвих відмінностей у ставленні до влади та держави, правлячих партій, способів політичної участі.

У конкретних країнах найбільший політичний вплив можуть мати найрізноманітніші субкультури (наприклад, релігійні субкультури в Північній Ірландії та Ливані або етнічні в Азербайджані, колишній Югославії тощо). У цілому найбільше значення для життя та політичного розвитку суспільства має субкультура політичних лідерів та еліт, яка визначає характер виконання її носіями спеціалізованих функцій з управління політичною системою.

У цьому сенсі найбільш важливими елементами цієї субкультури є здібності політичних лідерів та представників еліти представляти інтереси пересічних громадян (та передусім не перетворювати власне суспільне положення в спосіб досягнення лише індивідуальних цілей), їхні професійні управлінські здібності та якості, а також ті риси й властивості, які дозволяють їм набути та підтримувати авторитет, переконати громадськість у думці, що їхнє високе місце у владній вертикалі належить їм не випадково.

Загалом уявлення про **структуру політичної культури** змінюються в науковій літературі в залежності від розуміння різними авторами співвідношення понять «політична культура», «політична свідомість» та «політична ідеологія та психологія». Оскільки політична культура включає в себе політичну діяльність, неусвідомлені архетипи поведінки, то це поняття є ширшим за поняття політичної свідомості. До складу політичної культури входять не всі елементи свідомості, а лише ті, які являють собою сталі та повторювані зразки.

Елементи структури політичної культури можуть розглядатися з точки зору функціональної значимості. Ідеться про «ядро» політичної культури, про той субстрат, який має транзитивний характер та передається з покоління в покоління. Це своєрідний фундамент або, кажучи мовою Дж. Грея, «скріплювальна тканина» політичної культури тієї чи іншої нації [1, с. 56].

Цікава точка зору Е. Баталова про те, що задля формування уявлення про структуру політичної культури необхідно визначити систему існуючих суб'єкт-об'єктних відносин, що складаються під час політичного процесу. Це дозволить виокремити «культурний субстрат», який являє собою найбільш повторювані та сталі елементи цих від-

носин, що безпосередньо проявляються в уявленнях, настановах, які притаманні суб'єктам політичного процесу, а також у їхній політичній поведінці [8, с. 135].

Політична культура характеризується як така, що має подвійну сутність, вона являє собою, з одного боку, підсистему політичної системи суспільства, а з іншого – підсистему його загальної культурної системи. Це спільне поле функціонування двох систем суспільства: політичної та культурної. Через нього суспільна культура впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу здійснюють зворотній вплив на культуру суспільства.

Російський політолог Р. Мухаєв виділяє такі 4 блоки елементів політичної культури, які в комплексі віддзеркалюють її змістовне значення: 1) політичні орієнтації, ідеали, погляди, знання, почуття, переконання та навички; 2) політичні норми, традиції, мова, звичаї, символи, стереотипи політичного життя; 3) політична поведінка та участь; 4) зрілість політичних відносин у суспільстві [9, с. 259].

На мій погляд, Р. Мухаєв досить комплексно структурує поняття «політична культура». Дійсно, поняття «політична культура» охоплює не лише політичну свідомість, але й політичну поведінку. Лише будучи пов'язаними з готовністю до політичної дії, тобто як компонент соціальної установки, знання й уявлення про політичну систему або окремі її елементи набувають ознак політичної культури. Інакше ці знання та емоції можуть бути віднесені до політичної свідомості, але не до політичної культури. На відміну від політичної свідомості, яка є психічним відображенням політичної реальності й виконує функцію орієнтації людини у сфері політики, політична поведінка являє собою взаємодію індивіда з політичним середовищем і має на меті адаптацію до цього середовища або його зміну. Політична поведінка інколи носить імпульсивний характер, відбувається без регулятивного впливу політичних орієнтацій. З іншого боку, політичні орієнтації, зафіксовані під час опитувань, можуть не знаходити свого втілення в поведінці через відсутність необхідних для цього умов. Отже, свідомість настільки включається в політичну культуру, наскільки вона обумовлює поведінку громадян.

Поняття «політична культура» охоплює не всю політичну свідомість і не всю політичну поведінку, а лише їх сталі, типові прояви. Окрім раціональних, логічних чинників політичної поведінки, вона включає й позасвідомі, афективні аспекти: типові прояви в політиці темпераменту, емоцій.

Пізнавальна цінність уже згаданого визначення політичної культури засновника її концепції Г. Алмонда полягає в тому, що воно містить інформацію про структуру цього явища, указує на критерії, які окреслюють і водночас диференціюють політичну культуру та її предметне поле.

Вирізняючи політичні орієнтації-настанови як форми індивідуального буття політичної культури, Г. Алмонд водночас розподіляє їх за об'єктами, до яких відносить самого суб'єкта орієнтації «Я» і політичну систему. Остання у свою чергу розкладається ним на три класи об'єктів:

- специфічні ролі або структури, такі як законодавчі й виконавчі органи;
- носії ролей, такі як окремі монархи, законодавці й адміністратори;
- конкретні публічні політичні події, рішення та їх виконання.

Об'єкти, які складають предметне поле політичної культури, знаходять своє відображення у відповідних формах свідомості: уявленнях, почуттях, оціночних судженнях. У дослідженні Г. Алмонда та С. Верби структура політичної культури набула вигляду сукупності запитань, спрямованих на отримання такої інформації.

1. Якими знаннями про політичну систему взагалі та її «конституційними» характеристиками зокрема індивід володіє? Яке його емоційне ставлення до цих характеристик? Які його думки та судження про них?

2. Якими знаннями щодо політичних структур, еліт і лідерів він володіє? Які його почуття та думки щодо цих структур, еліт і лідерів?

3. Що він знає про локальний рівень політики, про структури, індивідів і рішення цього рівня? Які його почуття та думки про них?

4. Якою мірою він усвідомлює себе членом своєї політичної системи? Що знає про свої права, обов'язки й можливості впливати на прийняття рішень? Які норми участі та поведінки він визнає та використовує? [10, с. 37].

Ніби продовжуючи міркування засновників концепції політичної культури, російський суспільствознавець А. Дженусов розширив аналітичну перспективу структурування поняття «політична культура». Він запропонував розглядати специфіку структури різних суб'єктів політичної культури (особистості, партії, суспільства). Оцінка рівня розвитку політичної культури особистості, на думку названого автора, визначається такими аспектами:

- рівнем загальної освіти, який робить можливим підвищувати рівень політичної компетентності, оскільки остання є також специфічним проявом загальної культури в політичній сфері;
- рівнем знання про політику, потребою в отриманні інформації;
- участю в суспільно-політичній діяльності (пасивна або активна);
- досвідом і вмінням суб'єкта політики прогнозувати політичні події, керувати соціально-політичними процесами, впливати на діяльність державних органів та інше;
- цінностями та цілями політичної діяльності (абстрактні/конкретні, відкриті/закриті, підвищення

стабільності суспільства/дестабілізація, підвищення життєвого рівня всього населення країни/збагачення за рахунок інших);

– засобами використання(законні/незаконні, мирні/насильні);

– дотриманням моралі, закону, етичних норм.

Відповідно особа з високим рівнем політичної культури володіти такими якостями:

– мати високий рівень загальної та політичної освіти, стійкий інтерес до внутрішнього та міжнародного життя (один із проявів – регулярне читання газет, журналів, перегляд телепередач із відповідної проблематики);

– усвідомлюючи цілі, активно брати участь у політичній діяльності за допомогою громадських та державних організацій, ефективно реалізувати не тільки власні, групові, але й суспільно важливі цілі;

– діяти в рамках законності, не зачіпаючи прав і свобод інших суб'єктів політики;

– уникати погроз і шантажу, використовувати переговори, переконування, узгоджені з іншими соціальними суб'єктами політики;

– відповідально виконувати обіцянки та обов'язки, поважати інтереси та традиції своїх партнерів.

Відповідно, низький рівень політичної культури виражатиметься у відсутності загальної та політичної освіти, досвіду політичної діяльності, невмінні виявити й досягти за допомогою політичної системи своїх та спільних цілей, порушенні законів, у безвідповідальності.

Структура політичної культури суспільства, на думку А. Дженусова, складається з таких елементів:

– рівень освіти населення й можливості його отримання, гуманістична спрямованість політичної соціалізації;

– свобода в розповсюдженні та отриманні різноманітної політичної інформації;

– ефективність вирішення політичними інститутами, урядом питань задоволення потреб населення;

– ідеали та цілі суспільства, різних соціальних груп, уряду та їх узгодження;

– наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті, наявність конкуруючих політичних партій із багаторічним досвідом роботи;

– захищеність населення від свавілля влади, зазіхань злочинців;

– наявність легальних можливостей для населення регулярно контролювати й змінювати владу шляхом виборів, якщо остання не реалізує належним чином суспільні інтереси;

– дотримання етики, моралі суб'єктами політики.

Показники кожного із цих факторів можна вимірювати за трьохбальною шкалою: низький, середній, високий. Високі показники з окремих елементів

не завжди є благом. Так, надмірна свобода може породжувати хаос, дезорганізацію. Високі оцінки за всіма показниками свідчать про завершення формування цілісної системи політичної культури суспільства й реалізації з її допомогою відносно стійких позитивних факторів впливу на політичний процес [11, с. 115–118].

Такий підхід до аналізу політичної культури є досить конкретним і багато в чому універсальним, оскільки дозволяє вивчати політичну культуру не тільки суспільства в цілому, але й соціальних груп, окремих громадян. Дослідження структурних елементів кожного суб'єкту дозволяє повніше з'ясувати політичні ролі та функції, які ним виконуються, про розкриття системного взаємозв'язку елементів політичної культури – не тільки прогнозувати політичний процес у країні, але й впливати на нього. Суб'єктами політичної культури виступають класові та соціально-культурні спільноти людей, деякі з них у переломні періоди суспільного розвитку створюють соціокультурний авангард інноваційних змін.

Проте, я вважаю, що останні особливості політичних процесів, які пов'язані з виборчими кампаніями, особливо в Україні в 2004 році, вимагають збільшити їхній «статус» як найважливіших індикаторів політико-культурних змін. Пригадаємо, що у відомій статті Ф. Фукуяма «Кінець історії» розглядалися економічні та політичні наслідки перемоги західного лібералізму. Головний зміст статті полягає в твердженні про загальнолюдське універсальне значення культурно-політичного досвіду Європи, який був перероблений відповідно до традицій азійських та американських суспільств. Ф. Фукуяма визначає його як політичний лібералізм, хоча сам термін є доволі умовним. Ідеться про традицію, що починається від Дж. Локка, А. Сміта, Т. Джеферсона та концентрує такі цінності, як **вільні вибори інститутів влади**, система «стримувань та переваг», розподіл влади, правова держава та рівність усіх громадян перед законом, особисті свободи та захист прав меншостей. Ці універсальні цінності, пристосовані до національно-культурних умов певної країни, можуть виступити показниками зрілості та демократичності політичної культури того чи іншого суспільства.

З огляду на викладене можна зазначити, що **структура поняття «політична культура»** в концентрованому вигляді складається з трьох основних змістовних блоків: 1) культури політичної свідомості (політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови); 2) культури політичної поведінки (участь у політичному житті, політична діяльність); 3) культури функціонування політичних інститутів (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів).

Висновок, який можна зробити, полягає в тому, що концепція політичної культури залишається доволі плідотворним, евристично насиченим напрямом наукових пошуків, який, проте, потребує модернізації в напрямі знаходження найбільш адекватних сучасним політичним процесам категоріальних індикаторів, що дозволять найбільш яскраво відтворити та дослідити складні політичні явища та феномени, притаманні нашій швидкоплинній сучасності.

У зв'язку із цим хотілося б підкреслити, що культура електорального процесу на сьогодні є одним із **найперспективніших напрямів проведення подальших політичних досліджень**, адже дозволяє зрозуміти змістовний вектор одного з детермінаційних – виборчого процесу. Остання кампанія з виборів Президента України, що відбулася в минулому 2014 році, продемонструвала необхідність проведення ґрунтовних розвідок, спрямованих на вивчення трансформаційних зрушень у політичній культурі українського електорату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грей Д. Поминки по просвещению. Политика и культура на закате современности / Д. Грей ; пер. с англ. Л. Переяславцевой, Е. Рудницкой, Б. Скуратова, М. Фетисова, Е. Шуваловой. – М. : Праксис, 2003. – 368 с.
2. Платон. Держава / Платон // Історія вчень про право і державу : [хрестоматія для юрид. вузів і факультетів] / уклад., заг. ред. проф., докт. істор. наук Г. Демиденко. – 2-е вид., доп. і змін. – Х. : Легас, 2002. – С. 42–96.
3. Pye L. Political Culture / L. Pye // International Encyclopedia of Social Sciences. – New York, 1961. – V. 12. – P. 218.
4. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В. Горбатенко, А. Саприкін] ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
5. Almond G. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba // Princeton : Princeton University Press, 1963. – 379 p.
6. Tucker R. Political Culture and Leadership in Soviet Russia. From Lenin to Gorbachev / R. Tucker. – New York ; London : W. W. Norton & Co, 1987. – 470 p.
7. Ионин Л. Политическая социология : [конспект лекций] / Л. Ионин. – М. : Прогресс, 1999. – 53 с.
8. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества / Э. Баталов. – М. : Наука, 1990. – 252 с.
9. Мухаев Р. Политология / Р. Мухаев. – М. : Издательство «ПРИОР», 2000. – 400 с.
10. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
11. Дженусов А. Различие структур и уровней развития политической культуры / А. Дженуосов // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 4. – С. 115–118.